

Kunigas, Trečiojo ordino pranciškonas

Jurgis Ambraziejus Pabrėža

1771-01-15 – 1849-10-30

2021 – J. A. Pabrėžos metai

IX nacionalinė konferencija GEOGRAFIJA: MOKSLAS IR EDUKACIJA 2021 m. rugsėjo 10 d.

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografijos vadovėlis

Dr. Ričardas Skorupskas,
Vilniaus universitetas

2021, Vilnius

- galima netgi teigti, kad Jurgis Pabrėža, visų laikomas dvasininku, mokytoju, mokslininku – botaniku, ne mažiau yra ir geografas. Geografas pirmiausia ta prasme, kad jis pasižymėjo plačiu ir giliai kompleksiniu požiūriu bei mąstymu. Kiekvienoje savo kasdieninio darbo ir visuomeninės veiklos srityje jis matė plačiau ir suprato daugiau nei kiti, gebėjo atrasti erdvinius ryšius ir sąsajas tarp skirtingų veiklos sričių. Antra vertus, interesų ir veiklos sričių, kuriomis domėjosi ir užsiėmė Jurgis Pabrėža, gausa taip pat patvirtina, kad jis viduje buvo geografinio mąstymo ir požiūrio žmogus.

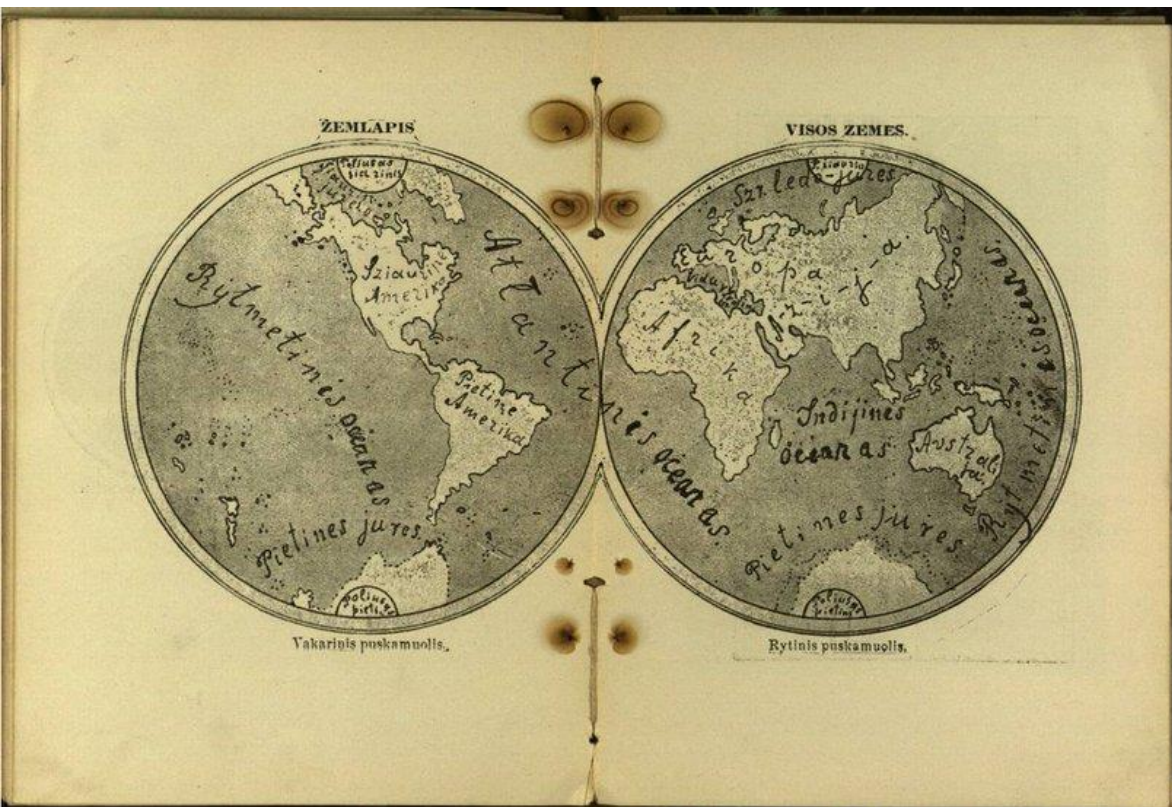
„Įžę-gis Geograpyje (Žemiuraszts) ira apraszims žemys“(166 psl.).

• 1825m.

2019m.

- Mokytojas J. Tarvydas pastebi, kad ši Pabrėžos Geograpyje, kaip ir kiti jo veikalai, įdomi kalbos atžvilgiu, nes ji rašyta laikantis šnekamosios šiaurės žemaičių tarmės. Ji yra patikimas tos tarmės šaltinis. Šiuo vadovėliu remiantis, atrodo, kad Pabrėža geografiją dėstė žemaitiškai, nes kitaip nebūtų buvę prasmės rašyti žemaitiškai. Tuo skynė jis lietuvių kalbai kelią į aukštesniąsias mokyklas.

- Vadovēlis yra palyginti nedidelės apimties, bet aprėpia visą žemę kaip planetą (*kaypo pleneta*, p. 1). Žvelgiant šiandieninio pažinimo lygio kontekste, beveik prieš du šimtus metų rašytame vadovėlyje pateikti faktai ir žinios daugeliu atvejų yra labai lakoniškos ir paviršutiniškos. Pasitaiko, kad šalis – valstybė apibūdinama vienu trumpu sakiniu nurodant tik jos pagrindinį miestą – sostinę.

Žėgis

Geograpyje (: Žėmiuraszts) izz
aprazims žėmys, at kory giwenom:
yzz wegy (/względu) apyraziatu-
je anoy daykta, dalyjes at ma-
tematycznyny Fizycznyny, yr
Palytycznyny.

2. Geograpyje matematischeny
dabo žėmy kaypa pleneta, yr ap-
razy nie jos liti, (/putai) dydomus
biegius, (/obrotų) yr tyu tolaus.

3. Fizycznyny apraza pawyr-
szy žėmys yr kunus atsyrdacius
at jos.

4. Palytycznoji ózwer wayres
dalis žėmys par žmonis yzra-
stas, aprazidama szalis, sódieli
ju rieda. Ta dalis Geograpyjs
ipatingiausio' i'e bus cielo muso'
ówragat.

Veikalo įžangoje (*Įžėgis* ~ *Įžėngis*, p. 1) autorius pateikia geografijos struktūrą kaip knygos turinį, pagal kurią bus aprašoma. Remiantis autoriumi, geografija (*Geograpyje* (: *Žėmiuraszts*) ~ *Geograpije* (: *Žėmių raštas*), p. 1) dalijama į

matematinę (*matematischeny* ~ *matematičninė*), kuri apima žinias apie žemę kaip planetą (*dabo žėmy kaypa pleneta* ~ *daboja žėmę kaipo pleneta*),

fizinę (*Fizycznyny* ~ *fizičninė*), kuri aprašo žemės paviršių ir kūnus, esančius ant jos (*pawyršy žėmys yr kunus atsyrdacius at jos* ~ *paviršę žėmės ir kūnus, atsirandančius ant jos*), ir

politinę (*Palytycznoji* ~ *palitičnoji*), apžvelgiančią žmonių atrastas žemės dalis, aprašančią šalis ir jų santvarką (*ózwer wayres dalis žėmys par žmonis yzrastas, aprazidama szalis, sódieli ju rieda* ~ *užvera vairias dalis žėmės, par žmonis išrastas, aprašydama šalis, sudėtį jų rėdo*)

- Aiškinama, kad Žemynai yra suskaidyti į salas (***saŭas***), pusiasalius (***pósiausafas***), iškyšulius (***prizemius***), sasmaukas (***jurtaŕpius***), kalnus (***kaŭnus***), ir kitus elementus, pateikiant detalesnius jų aprėžimus ir paaiškinimus bei dalies jų lotyniškus pavadinimus, o tai iš dalies palengvina sunkiau suprantamų senųjų lietuviškų -žemaitiškų terminų prasmę.
  - Šiandieninei mūsų ausiai keista girdėti tokį žodžio „sasmauka“ pavadinimą: ***Jurtaŕpis. ira dalys žemys dwym jurym sóqksztinta ~***
  - arba priešingybės jam – „sąsiauris“ (***Pargniuža arba Aqsztibe juryny, ira dalys juras ysz abeju szaluu žemy sóqksztinta ~***
  - o „krioklys“ – tai ***Óžkarpis ar Zeminszuksnis (: katarakta:) ir tay staygnóukritis ópiu nekóriu ysz aukszta žemin só dydy sriaumy yr greytiby ~***

Ritaa. (: Wschod. Oriens. ar Est.)^{13.}
ysz deszynios szalyis. — Wakaraa.
(: Zachod. Occidens. ar Ouest)
po Kayrius rąkas. — Jeegó tokyi
aplinkómaa nebut parnocrity
az takretas, tóukarto atkreep-
kem dabojyma az adatas mag-
nesynys, arba az Rozetas mie-
ju az jeyz atsyražda urios: szalyis,
i koryi gats adatas magnesynys
ira pastatiti, bus šiaury, mi-
szinga tay szalyis Pyitómis. po
deszynios rąkas Ritaa, o po
Kayrius Wakaraa.

Atskiris 1.

Europa

S. I.
Pagódimis, robeice yr
dydomis.

6a-

Taip pat labai lakoniškai pateikiamas Europos gyventojų (*Swietingóms.* (: *Ludność*)) skaičius, kuris tuomet tesiekė 180 000 000 gyventojų (***Swietingóma Europas rokóu 180.000.000 Dušziu***), palyginti su dabartiniu – 741,4 mln. Po Europos klimato (***Dyrzós***) apibūdinimo, kuris, autoriaus teigimu, nevienodas yra (***Dyrzós Europas newyinoks ira*** ~ Diržas Europos nevienoks yra, p. 20–21), pradedami Europos valstybių aprašymai.

Europoje tuo metu buvę trys imperijos (**Rossyiskyny, Austryackyny, yr Tórkyny**), trylika karalysčių, šešios kitiems monarchams pavaldžios karalystės, septynios didžiosios kunigaikštystės (kunigaikštysčių skaičius nepasakytas), dvi respublikos (***Dwy Rieczypaspality***) – Šveicarijos ir San Marino, ir laisvieji miestai **Hamburgas, Liubekas, Brėmenas, Frankfurtas ir Krokuva** (p. 21–23).

- Vandenių (*Undinis*) apraše minima Baltijos jūra (***Jura bałganoji (: ar bałswoji)***). Senasis pavadinimas, regis, labiau atspindi jos vandens savybes (drumstumas, balkšvumas, balzganumas) nei šiuo metu vartojamas. Aprašant vandenį upių saraše Nemunas paminimas pirmiausiai (p. 25), o kitos, toli rytuose esančios ilgesnės ir reikšmingesnės upės net neminimos, arba patenka į įvardijimą „***yr daugis kytu.***“
- tarp kurių Lietuvinė – Vilniškoji (***Lytówyny Wylnyszkoji***) su „pirmutiniu miestu“ Vilniumi ir Lietuvinė - Gardino (***Lytówyny Gradnyy***) su Gardinu (p. 36).
- Lenkijos karalystė (***Karaliste Lękyszkoji***) Antai Senąjį ir naująjį Čenstakovą garsina stebuklingos Švenčiausios Mergelės Marijos atvaizdas (*Senasis yr naujesis Cżęstakaus, słaunós cudaunó (: ar stebóklingó) abrozó Szwęcziausys Pannos ~*

- Knygoje aprašoma padėtis atspindi tuometinį administracinį padalijimą, kur dabartinės Lietuvos teritorijos dalis (Užnemunė) priklausė Lenkijos karalystei. Augustavo vaivadijos (***Wojewodztwa Augustowskyny***) aprašyme tarp kitų miestų minimi gerai žinomi Nemuno kairiajame krante esantys miestai: Marijampolė ir Prienai (***Maryanpol, Preny q̄t Niemnó (: ar Nemónó.)***).
- Italija (***Wataakaa ~ Valakai***) (p. 57–68) išskirta labiau kaip fizinis geografinis regionas (***Pósiausaliis Wataaku***) arba kaip geopolitiškai artimų įvairiausio tipo politinių darinių konfederacija.

- Prūsija padalyta į 9 provincijas, iš kurių mums istoriškai ir geografiškai artimiausia Rytų Prūsija (***Pruusus riitynius***) su sostine Karaliaučiumi (***Miests staliiczyńis Karalaućzós (: Koenigsberg)***). Taip pat yra minima Tilžė ir Klaipėda kaip uostas, kuriame yra pilis (***Tylży (: Tilsit) rooty metusy 1807. myniejema. Kłaypieda (: Memmel) óustyyny, yr pylis ~ Tilžė (: Tilsit) rote metūse 1807 minėjama. Klaipėda (: Memmel) uostinė ir pilis, p. 86***).
- Pabrėžos geografijos dalis, skirta paskutinei Europos valstybei – Turkijai (***Poniiste Tórkyny, p. 108***) kuri, anot autoriaus, be Europos, dar apima dalį Azijos ir Afrikos (***Tórkyje sósyded ysz kqpuu Europoo, Azyjoy, yr Afrykoo ~***
  - Tuometinė šalies santvarka apibrėžiama kaip Didžiojo sultono Machmudo II neapibrėžta savivaldystė (***neapróbeežits sautinkwaldis (: despotyczny.)***).

- Šiaurinės Azijos kontekste gana detaliai aprašomas Kaukazo regionas (*Kappa kaukazynee*, p. 118–119), paminint osetinų žemes – Ironistaną (*Ironistans*), Turkmėniją (*Truchmenygy*), Dagestaną, Legistaną ir kitus. Totorija vadinama *Tartaryje*, p. 119–121. Arabijai skirtame tekste nurodyta, kad ji garsėja arkliais (p. 122), o prie gamtos išteklių paminėti levai (liūtai), tigrai, šakaliai (šakalai) – *Lawaa*, *Tygrysa*, *Szakaale* (p. 123). Atskirai aprašomi šakalai, kurie įvardinami kaip vilkai, kurie dieną slepiasi giriose, o naktimis visokias škadas daro.

- Afrika
  - Antai Senegambija (dabartinės Senegalo ir Gambijos valstybės) arba Vakarinė Nigerija (***Senegambije arba Nigricyje Waakaryny***) sudaryta iš keleto provincijų: Fulijonų pakraštys (***Kqps Fulijonu***), Jaloffenų pakraštys (***Kqps Jaloffenu***), Galam, Bursali, Bombu, Bambarra karalysčių (***Karaliistys Galam, Bursali, Bambuk, Bombu, Bambarra***) bei Europiečių kolonijos.

- Amerika

- Iš aprašymo išryškėja kai kurie šiandienos kontekste išskirtiniai faktai, pavyzdžiui, kad Kordiljerų kalnai, kurie nutįsę begaline grandine per visą Šiaurės ir Pietų Ameriką (***neyszmieróujems lęciugs traukąsis i pyityny yr šžiauryny Ameryka***), yra patys svarbiausi pasaulyje, tarp jų yra Čimboraso viršūnė, laikoma pačia aukščiausia visoje žemėje (***tarp kóriu Chimborasso wysóaukszcžiausis cietoy žemiey, p. 147***).
- Amerikos žemynas skirstomas į tris dalis: į Ameriką šiaurinę, Ameriką pietinę ir Indijas vakarines (***Ameryka šžiauryny, pyityny, yr Indyjes waakarynes.***)
- Jungtinės Amerikos Valstijos, autorius pavadintos *Stoonaa sówyiningintyijy Amerykas šžiauryynys* ~ *Stonai suvieningintieji Amerikos šiaurinės* (p. 153), kurie vakaruose ribojasi su laisvųjų indėnų žemėmis ir naująja Meksika (*i waakarus só lóusaasees Indyjonymis yr naujóujó Mexikó, ...*).
- Dalis vakaruose esančių teritorijų aprašomos kaip Naujasis Meksikas, Naujoji Navara ir Kalifornija (***Naujesis Mexyks, Naujoji Nawarra, yr Kalifornia.***) su sostine Santa Fė.

Australijai arba Okeanijai (*Australije arba Oceanije*) tėra skirti nepilni penki puslapiai (162–166). Salų aprašymuose dominuoja vietos gyventojų rasiniai (odos spalva, nosies, ausų forma, skruostikauliai, plaukai), ir charakterio apibūdinimai. Pavyzdžiui Naujosios Kaledonijos gyventojai yra atviraširdžiai ir meilūs (***giwentojee ira šýrдыis atweroos yr meytoos, p. 164***), o Velykų salos gyventojai yra mažo ūgio ir turi ilgas ausis (***giwentojee saťuu weliikyniu ira žema uuglaus, yr yťgas tór ausis***).

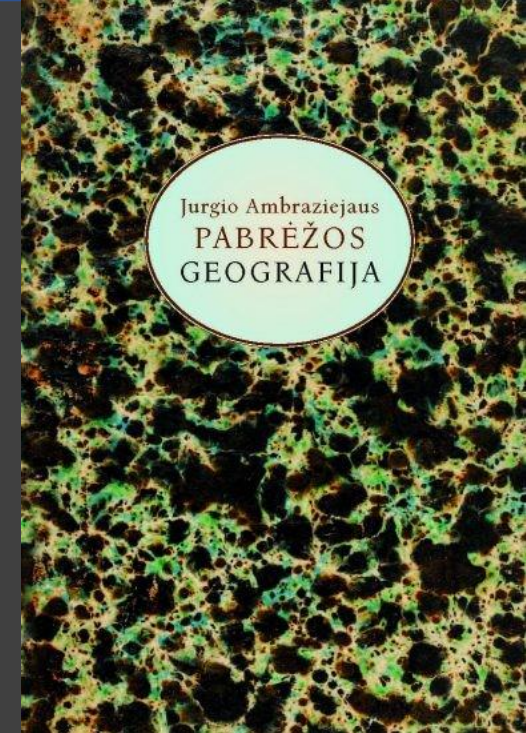
„Įžę-gis Geograpyje (Žemiuraszts) ira apraszims žemys“(166 psl.).

- Šiandienos kontekste J. Pabrėžos vadovėlis įgyja trejopą reikšmę:
  - A. Kaip pasaulio geografinio pažinimo priemonė
  - B. Kaip pasaulio įsavinimo ir politinės sanklodos istorijos pažinimo priemonė
  - C. Kaip lingvistinio pažinimo objektas

Toks galėjo būti LIETUVOS pristatymas

- Europoo ira szalys kóri wadynas Riečžepaspalita Lyitówyyny. Róbeežyjes i riitus só Ciesoristy Rosyiskyny, i pyitus só Karalisty Lękyszkóujó yr só Pruusaas, i waakarus só juuró Bałganóujy. Ópis wayskesniosys: Nemóns, Wylyje, Szwentoji, – mažesniosys: Musza, Mynyje, Szeszópy, Jura. Daugis ežeru katryi yłgy yr dydee gyly. Swietingóms daeyt lig 3.000.000 dušziu. Wiera riimyszka katalykyszka, bet yr kyty yszpažynymaa pasylyikt po priweyzó riedynió. Rieds demokratycznynis, arba gaujewaldynis. Poniistys dakads metynis yr siła szarwyny žemyszkoji ira nedydý. Miests staliičzynis Wylniós ąt opy Wylyjy, szłowings pylymi Gedymyna. Kyty miestaa Kauns pri itapyma Wylyjys i Nemóna, Klaypieda óustynis, Šziaulee, Panewiežis ąt Newiežó, yr Kretinga ąt Akmenó.

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografijos vadovėlis

Dr. Ričardas Skorupskas,
Vilniaus universitetas

2021, Vilnius